

УДК 373.091.113:005.962.131(477) «195/200»

## ПЕРІОДИ РОЗВИТКУ ТЕОРІЇ ВНУТРІШНЬОШКІЛЬНОГО КОНТРОЛЮ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ПЕДАГОГІЦІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІХХ - ПОЧАТКУ ХХІСТОЛІТТЯ

В. Є. Гош

*У статті проведено історико-теоретичний аналіз педагогічної літератури та визначено і обґрунтовано періоди розвитку теорії внутрішньошкільного контролю у вітчизняній педагогіці в другій половині ХХ - початку ХХІ століття. Уточнено особливості розвитку теорії внутрішньошкільного контролю у вітчизняній педагогіці в другій половині ХХ - початку ХХІ століття.*

***Ключові слова:** внутрішньошкільний контроль, управління загальноосвітньою установою, періоди розвитку теорії внутрішньошкільного контролю.*

Сучасне українське суспільство висуває підвищені вимоги до роботи загальноосвітніх шкіл. Відбувається перегляд усталених уявлень про систему управління школою, трансформація його методологічних засад, пошук нових концепцій. З огляду на це особливо актуальним сьогодні є звернення до минулого з метою осмислення того, як розвивалася теорія управління школою в минулому, й виокремлення тих її надбань, які є фундаментом для її розвитку на сучасному етапі.

Сьогодні значний інтерес викликає проблема вивчення історії внутрішньошкільного управління в Україні, зокрема історії розвитку теорії внутрішньошкільного контролю. Оскільки наше дослідження охоплює досить тривалий період, то важливим питанням є періодизація процесів становлення й розвитку теорії внутрішньошкільного контролю.

Періодизація існування та розвитку будь-яких явищ, тобто визначення певних періодів – одна з найбільш складних, комплексних багаторівневих проблем наукового знання. Тому питання історії розвитку теорії внутрішньошкільного контролю у вітчизняній педагогічній теорії (друга половина ХХ ст. – початок ХХІ ст.) передбачає визначення періодів її розвитку.

Значний внесок у розробку підходів до вирішення питання періодизації процесів розвитку внутрішньошкільного управління в Україні

зробили О. Адаменко, В. Берека, Я. Бурлака, А. Димитрієв, Є. Хриков. Проблему періодизації педагогічної думки представлено в дослідженнях О. Сухомлинської. Аналіз історико-педагогічної літератури дозволив дійти висновку, що вчені лише торкалися окремих аспектів періодизації історії розвитку теорії управління загальноосвітньою школою.

Отже, проблема періодизації історії розвитку теорії внутрішньоскільного контролю в Україні в другій половині ХХ ст. – початку ХХІ ст. залишається недостатньо розробленою та маловивченою.

Мета статті – визначити і обґрунтувати періоди розвитку теорії внутрішньоскільного контролю у вітчизняній педагогіці в другій половині ХХ - початку ХХІ століття.

Періодизація дає можливість наукового узагальнення, дозволяє зрозуміти структурні особливості науки, спрощує виявлення її внутрішніх закономірностей. О. Черкасов виділяє два підходи до створення схем періодизації історії освітнього процесу – тематико-хронологічний та проблемно-хронологічний [4, с. 54 – 57].

О. Сухомлинська обрала культурно-антропологічний та цивілізаційний підходи. З цих позицій вона виділила 7 періодів розвитку української педагогічної думки [3, с. 37 – 54].

Питання періодизації постає в науці тоді, коли відбувається певна її криза, коли відпадають істають непереконливими засади і аргументи, на яких вона базувалася.

На думку Я. Яхніна, періодизація історії уявлень про розвиток теорії внутрішньоскільного управління в Україні у другій половині ХХ століття – початку ХХІ століття виглядає так:

1. Етап накопичення емпіричного наукового матеріалу (50-ті – 70-ті роки ХХ століття). Цей етап характеризується: а) відносною демократизацією управління школою (принаймні на рівні ідей і декларацій) як відгук на загальну демократизацію суспільного життя країни після ХХ з'їзду КПРС, що не могло не вплинути на характер управлінської культури тодішніх директорів шкіл; б) появою ідей та концепцій гуманізації навчально-виховного процесу в школі, зокрема управління нею (В. Сухомлинський). Ці ідеї зустрічали сильний спротив як з боку адміністративно-командного апарату управління освітою, так і з боку педагогів-теоретиків. Тому приклади втілення в практику управління

школою ідей гуманізації на цьому етапі поодинокі не мають стійкої тенденції.

2. Етап формування та осмислення окремих елементів управління школою (70-ті – 80-ті роки ХХ століття). Цей етап характеризується впливом досягнень науково-технічної революції на теорію та практику управління навчальними закладами. Активно досліджуються ідеї, що їх привнесла НТР (раціональності, оптимізації, науковості, системності). Цей вплив обумовлював і зміну вимог до директора школи, його особистих якостей, знань та умінь. Крім того, відбувався поступовий перехід від теорії управління школою, від «концепції впливу» до «концепції створення умов», що теж не могло не вплинути на уявлення про особистість керівника навчального закладу, оптимальний стиль керівництва тощо.

3. Етап переходу до культурологічного підходу, до проблем управління (90-ті роки ХХ століття – початок ХХІ століття). Цей етап характеризується поступовим впровадженням системного підходу до розв'язання проблем управління школою. У той же час відбувається активне впровадження та адаптація досягнень науки менеджменту в соціальній та виробничій сферах до управління школою. Крім того, цей етап характеризується одночасним існуванням традиційного та інноваційного управління школою. Серед інновацій, що стосуються безпосередньо особистості керівника школи та його діяльності, можна назвати: психологізацію педагогічного менеджменту, рефлексивність діяльності керівника та оптимізацію управлінського процесу, технологізацію управлінської діяльності тощо [7].

О. Адаменко віділяє в розвитку теорії управління загальноосвітньою школою в Україні в другій половині ХХ століття два етапи – 50 – 80-ті роки – школознавчий етап та 90-ті роки – етап формування загальної теорії управління педагогічними системами [1]. Автор зазначає, що у 50–80-і роки ХХ століття відмічається спрямованість наукових досліджень на вузьке коло одних і тих же питань, перевагу емпіричних знань над теоретичними. У 90-ті роки коло питань, які досліджують науковці, розширюється, активізуються наукові пошуки з управління всіма типами освітніх установ, створюються умови для формування загальної теорії управління освітою, більш оптимальним стає співвідношення теоретичних та емпіричних знань.

Отже, проведений історико-теоретичний аналіз дозволив виділити в розвитку теорії внутрішньоскільного контролю в Україні в другій половині ХХ століття початку ХХІ століття перший період, який охоплює 50

– 60-ті роки і який характеризується накопиченням емпіричного наукового матеріалу.

У цей період проблеми внутрішкільного контролю досліджували О. Бахмутська, яка розглядала особливості інспектування роботи вчителя; М. Бойко який визначив особливості організації внутрішкільного керівництва і контролю; А. Бондар, який аналізує проблему організації внутрішкільного контролю та характеризує методи і прийоми контролю зароботою шкіл і вчителів; М. Данилевський, який розглядав проблему планування і дієвості внутрішкільного контролю; П. Котко, який проаналізував досвід керівництва зароботою в школі; І. Палунськ, який визначив особливості контролю директора над виконанням навчальних програм; М. Сікач, яка обґрунтовувала важливість колективних методів контролю і керівництва; В. Сухомлинський, який виступав за демократизацію в управлінні школою; М. Якименко, який підкреслював важливість здійснення директором школи систематичного контролю за якістю уроків та ін.

У 50-ті роки ХХ століття науковці й педагоги-практики використали в назвах своїх публікацій і дисертацій, присвячених питанням управління загальноосвітньою школою, відносно невелику кількість різноманітних термінів – 46 [8].

Аналіз цих праць свідчить, що дослідження були спрямовані на вирішення практичних управлінських завдань, незначна кількість термінів теоретичного характеру в їхніх назвах свідчить про те, що переважна більшість з них була спрямована на опис досвіду роботи з керування навчальними закладами.

Найбільш детально в ці часи було розроблено поняття, пов'язані з внутрішньошкільним контролем (у назвах публікацій і дисертацій 50-х років було використано 5 термінів, які відбивають поняття цієї групи) та методичною роботою (5 термінів). У 50-ті роки ХХ століття поширеним було поняття «керування» (поняття «управління» автори ще не використовували). Головними напрямками керування були: внутрішньошкільний контроль, методична робота, планування, інспектування (для районного рівня управління).

Аналіз назв публікацій і дисертацій 50-х років свідчить, що увагу фахівців того часу було спрямовано на діяльність суб'єктів управління (в назвах праць використовувалися терміни «директор школи», «завуч», «районний відділ освіти», «інспектор»). Перелік завдань, на вирішення

яких було спрямовано діяльність керівників, був незначним. У назвах наукових робіт 50-х років ХХ століття відсутні терміни, пов'язані з розвитком теоретичних засад управління.

У 60-ті роки ХХ століття науковці й педагоги-практики використали в назвах своїх публікацій і дисертацій, присвячених питанням управління загальноосвітньою школою, 69 різноманітних термінів [1; 2].

Аналіз цього переліку свідчить, щотоді відбулося відродження популярного в 20-30-ті роки ХХ століття поняття «школознавство»: відповідний термін з'явився у назвах публікацій і дисертацій. Фахівці почали використовувати нові терміни: «управління», «творчість» (творчість у методичній роботі, творчі шукання педагогічного колективу), «наукова організація праці», «кабінетна система», «педагогічна інформація», «педагогічна майстерність», «економічна ефективність шкіл» тощо.

Більш широким у назвах наукових праць стало коло понять, пов'язаних із теоретичними засадами управління («школознавство», «методи дослідження у школознавстві», «експериментальна школа» тощо).

У 60-ті роки ХХ століття фахівці почали використовувати термін внутрішкільне керівництво та контроль, який більше, ніж на два десятиліття стає штампом. Судячи з назв робіт 60-х років, більшість з них було присвячено опису досвіду управлінської діяльності. У цей час з'являються й суто теоретичні роботи, але розвиток теорії управління не випереджав розвиток практичної управлінської діяльності.

На підставі проведеного аналізу назв публікацій і дисертацій 50-60-х років ХХ століття О. Адаменко говорить про повільний, поступовий, еволюційний характер розвитку теорії управління загальноосвітньою школою в цей період [1].

Як показав проведений історико-теоретичний аналіз розвитку теорії внутрішньоскільного контролю в Україні в другій половині ХХ століття початку ХХ століття, другий період охоплює 70 – 80-ті роки. Він характеризується зародженням теоретико-методологічних основ внутрішньоскільного контролю.

Так, у цей період проблеми внутрішньоскільного контролю досліджували М. Анжівський, який розглядав особливості керівництва школою; В. Беньковський, який виступав за чітку систему контролю; Е. Березняк, М. Черпінський, які розглядали питання удосконалення внутрішньоскільного керівництва і контролю; В. Бондарь, який підкреслював важливість підвищення ефективності підготовки директора школи до управління

процесом навчання; М. Легкий, Н. Островерхова, Д. Румянцева, які виступали за підвищення контролю за викладанням навчальних предметів; В. Литовченко, який розглядав внутрішкільний контроль і керівництво в умовах кабінетної системи; В. Мартинюк, який узагальнив досвід внутрішкільного керівництва та контролю у восьмирічній школі; Б. Мирочник, який розглянув проблему удосконалення внутрішньошкільного керівництва; Н. Островерхова, яка визначила шляхи раціоналізації внутрішньошкільного контролю за викладанням навчальних предметів; В. Постовой, який визначив науково-педагогічні основи внутрішньошкільного контролю; О. Сай який розглядав чіткий і дійовий контроль, як основу ефективного управління; С. Сисоєва, яка визначила педагогічні основи координуючої діяльності директора загальноосвітньої школи; Ю. Табаков, який виділив шляхи і засоби оптимізації внутрішньошкільного управління та ін.

Спектр назв наукових праць свідчить, що в цілому посилюється увага до всіх головних напрямків управлінської діяльності та диференціація підходів до їхнього розгляду. Значно зросла в назвах кількість термінів, пов'язаних з теоретичними засадами управління (наукові основи управління, принципи управління, мета управління, форми управління, методи управління, наукова організація праці, функції управління тощо).

Судячи з назв публікацій і дисертацій, увага фахівців у цілому спрямовується на нові для теорії управління проблеми – методи управління, форми управління, стиль управління, технічні засоби управління, мета управління, функції управління, ситуаційний підхід до управління, впровадження досягнень педагогічної науки.

О. Адаменко зазначає, що у 70-80-ті роки ХХ століття науковці й педагоги-практики використали в назвах своїх публікацій і дисертацій, присвячених питанням управління загальноосвітньою школою, 136 різноманітних термінів [1; 2].

У цей період однаково інтенсивно вживаються терміни «керування» й «управління», причому здебільшого як синоніми. Відбувається подальша диференціація об'єкта управління (поняття «управління школою», «управління навчально-виховним процесом», «управління навчальним процесом», «управління вихованням», «управління самопідготовкою», «управління самовихованням», «управління колективом», «управління народною освітою»).

У назвах праць поширюється поняття «система» («системароботи вчителя», «система вдосконалення вчителів», «кабінетна система», «галузевасистема управління освітою»). Судячи з назв робіт, їхні автори все більшу увагу звертають на психологічні проблеми управління. Значну увагу фахівці приділяють також проблемі діяльності та особистості директора школи, молодого вчителя та проблемам сільської школи.

Аналіз семантичного спектра назв публікацій і дисертацій дає підстави для припущення про більш інтенсивний розвиток теорії управління у 70-80-ті роки ХХ століття порівняно з попередніми роками.

У 80-ті роки ХХ століття зменшилась загальна кількість публікацій з проблем управління. О. Адаменко пояснює це тим, що на початку 80-х років ХХ століття в суспільстві й освіті накопичилися кризові прояви, процес перебудови суспільного життя, який розпочався в середині 80-х років ХХ століття, створив умови для перегляду пануючої зарадянські часи освітньої та управлінської парадигм. Їхні недоліки були вже зрозумілі більшості фахівців, а нова освітня парадигма тільки почала формуватися. Теорія управління освітніми установами зарадянських часів виконувала переважно підтримуючу функцію, вона не випереджала розвиток інших галузей педагогічної науки, а забезпечувала функціонування визначених на державному рівні педагогічних систем. У ситуації невизначеності педагогічної системи та соціальної нестабільності теорія управління втратила методологічні орієнтири – вона вже не мала можливості виконувати підтримуючу функцію, а досвіду реалізації її випереджаючої функції в науковців ще не було [1].

Проведений історико-теоретичний аналіз також дозволив визначити третій період в розвитку теорії внутрішньоскільного контролю в Україні в другій половині ХХ століття – початку ХХІ століття – 90-ті роки – початок ХХІ ст., який характеризується систематизацією і узагальненням теоретико-методологічних основ внутрішньоскільного контролю.

У цей період проблеми внутрішньоскільного контролю досліджували О. Адаменко, яка визначила етапи розвитку педагогічної науки в Україні в другій половині ХХ століття; В. Бегей, який визначив педагогічні основи демократизації управління загальноосвітньою школою; З. Береговський, який провів педагогічний аналіз в управлінні сучасною школою; В. Бондар, який визначив теоретичні основи і технологію педагогічного аналізу управлінської діяльності; В. Гончарова, Д. Рум'янцева, В. Саприкін, Н. Сметанський, Д. Тхоржевський,

які розглянули внутрішньошкільний контроль як дослідницький, стимулюючий фактор в управлінні освітою; В. Гуменюк, який визначив особливості інформаційного забезпечення управлінням загальноосвітнім навчальним закладом; Л. Даниленко, яка розглянула соціально-педагогічні умови ефективності управлінської діяльності директора загальноосвітньої школи; А. Димитрієв, який проаналізував розвиток теорії внутрішньошкільного управління в Україні в другій половині XX століття; Г. Єльнікова, яка визначила наукові основи адаптивного управління закладами та установами загальної середньої освіти; Л. Калініна, яка розглянула проблему вимірювання у процесі внутрішньомшкільного контролю; М. Кириченко, який визначив методологічні основи управління загальноосвітнім навчальним закладом; О. Косинська, яка виділила організаційно-педагогічні умови внутрішньошкільного управління на демократичній основі; І. Мостюк який спираючись на матеріали різних типів навчально-освітніх закладів України, розглянув інноваційні моделі навчального процесу у сучасній школі; Л. Онищук, який запропонував теоретичні методичні основи гуманізації управління загальноосвітніми закладами I-II ступенів; В. Пікельна, яка розглядала проблеми теорії і методики моделювання управлінської діяльності в школі; Т. Рабченюк, який аналізував особливості демократизації внутрішньомшкільного управління; Т. Сорочан, яка розглянула особливості розвитку професіоналізму управлінської діяльності керівників загальноосвітніх навчальних закладів у системі післядипломної педагогічної освіти; Є. Хриков, який визначив теоретико-методологічні засади та перспективи розвитку внутрішньошкільного контролю; В. Шаркунова, яка розглянула соціальне управління та концепції педагогічного менеджменту в загальноосвітніх закладах; П. Шемет, який виділив педагогічні умови розвитку середніх загальноосвітніх навчально-виховних заходів нового типу та ін.

Судячи з назв публікацій і дисертацій зазначених авторів, починаючи з 90-х років XX століття відбувається подальша диференціація розгляду об'єкта управління. Це вже не тільки управління навчально-виховним процесом, навчальним процесом, виховним процесом, позаурочною роботою, методичною роботою, педагогічним колективом, а й управління кадровим забезпеченням, формуванням учнівського колективу, змінами, якістю освіти, упровадженням досягнень педагогічної науки та передового досвіду в практику.



О. Адаменко підкреслює, що 90-ті роки ХХ століття і початок ХХІ століття можна вважати новим етапом у розвитку теорії управління загальною середньою школою, який характеризується появою принципово нових властивостей цієї галузі педагогіки. Теорія управління в цей час розвивається в тісній єдності з іншими складовими педагогічної науки і навіть визначає спрямованість наукових пошуків у них. Результатом цих досліджень стає розробка цілісних моделей діяльності освітніх установ, а не окремих вузьких проблем теорії управління. Стрімкого розвитку в 90-ті роки набули поняття, пов'язані із завданнями управлінської діяльності та теоретичними засадами управління освітою [1].

Якщо в попередні десятиліття науковці та освітяни-практики активно досліджували проблему планування роботи, то в 90-ті роки їхня увага зосереджується на моделюванні управлінської діяльності, моделюванні організації навчального процесу, моделюванні навчання, що свідчить про розповсюдження наукових методів на управлінську діяльність.

Починаючи з початку ХХІ століття відмічається зменшення уваги дослідників до проблем внутрішньошкільного контролю, що обумовлено соціально-економічною нестабільністю в країні, наявністю кризових явищ у всіх суспільних сферах, у тому числі в середній освіті [5; 6; 7].

Отже, аналіз семантичного спектра назв і спрямованості більш ніж 200 публікацій і дисертацій, а також аналіз змісту наукових праць О. Адаменко, В. Алфімова, В. Бегея, Є. Березняка, А. Бондаря, В. Бондаря, Ю. Васильєва, М. Данилевського, Л. Даниленко, Д. Демчиль, В. Демчука, Т. Десятова, А. Димитрієва, Г. Єльнікової, О. Коберника, О. Кузьміної, Н. Коломінського, В. Маслова, А. Орлова, Н. Островерхової, В. Пікельної, Т. Рабченюк, В. Сухомлинського, Б. Тевліна, Є. Хрикова, М. Черпінського, П. Яременка, П. Ясінця та інших науковців, дозволив дійти висновку, що розвиток теорії внутрішньошкільного контролю нерозривно пов'язаний з розвитком теорії управління загальноосвітньою школою. Окрім того, проведений історико-теоретичний аналіз дозволив виділити в розвитку теорії внутрішньошкільного контролю в Україні в другій половині ХХ століття початку ХХІ століття три періоди: 50 – 60-ті роки – період накопичення емпіричного наукового матеріалу; 70 – 80-ті роки – період зародження теоретико-методологічних оснoв внутрішньошкільного контролю; 90-ті роки – початок ХХІ ст. – період систематизації і

узагальнення теоретико-методологічних основ внутрішньошкільного контролю.

Таким чином, у запропонованій періодизації застосований проблемно-хронологічний принцип побудови. Встановлена періодизація має виступити як інструмент для виявлення загальних закономірностей подальших уявлень про теорію внутрішньошкільного контролю, зіграти роль системи координат, в якій можна розглядати критичні точки розвитку цього педагогічного явища.

### Література

1. Адаменко О. В. Українська педагогічна наука в другій половині ХХ століття: Монографія. / О. В. Адаменко – Луганськ: Альма-матер, 2005. – 704 с.
2. Адаменко О. В. Публікації й дисертації українських авторів з питань управління загальноосвітньою школою: Бібліографічний покажчик. / О. В. Адаменко – Луганськ: Альма-матер, 2005. – 72 с.
3. Сухомлинська О. В. Періодизація педагогічної думки в Україні: кроки до нового виміру / О. В. Сухомлинська // Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992 – 2002. Збірник наукових праць до 10-річчя АПН України. – Частина 1. – Харків : ОВС, 2002. – С.37 – 54.
4. Черкасов О. В. Формування загальнотеоретичних основ дослідження історії освіти в Україні (друга половина ХІХ – початок ХХ століття): дис. канд. пед. наук : 13.00.01 / Черкасов Олександр Володимирович. – К., 2004. – С. 54 – 59.
5. Яременко П. С. Внутрішньошкільне управління в Україні / П. С. Яременко – К. : Лібра, 2012. – 181 с.
6. Ясінець П. С. Внутрішньошкільний контроль в сучасних умовах / П. С. Ясінець – К. : Лібра, 2011. – 157 с.
7. Яхнін Я. К. Сучасні підходи до управління якістю освіти / Я. К. Яхнін – К. : Наук.думка, 2011. – 121 с.

### ПЕРИОДЫ РАЗВИТИЯ ТЕОРИИ ВНУТРИШКОЛЬНОГО КОНТРОЛЯ В ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ПЕДАГОГИКЕ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ ХХ - НАЧАЛЕ ХХІ СТОЛЕТИЯ

**В. Е. Гош**

В статье проведен историко-теоретический анализ педагогической литературы и определены периоды развития теории внутришкольного контроля в отечественной педагогике во второй половине ХХ – начале ХХІ столетия. Уточнены особенности развития теории внутришкольного контроля в отечественной педагогике во второй половине ХХ – начале ХХІ столетия

**Ключевые слова:** контроль, внутришкольный контроль, управление общеобразовательным учреждением, периоды развития теории внутришкольного контроля.

## PERIODS OF DEVELOPMENT OF THE THEORY OF INTRA CONTROL IN DOMESTIC PEDAGOGY IN THE SECOND HALF OF XX - BEGINNING OF XXI CENTURY

V. E. Ghosh

The article provides a historical and theoretical analysis of the pedagogical literature and defined periods of development of the theory of intra control in domestic pedagogy in the second half of XX - beginning of XXI century. Features of development of the theory of intra control in domestic pedagogy in the second half of XX - beginning of XXI century.

**Keywords:** control, In-school supervision, management of educational institutions periods of development of the theory of intra control.

**Гош Вікторія Євгеніївна** - викладач Луганського обласного медичного училища, аспірант Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Луганськ, Україна)

**Gosh Victoria Yevgenivna** – Lecturer of Luhans'k Regional Medical School, Aspirant of Luhans'k Taras Shevchenko National University (Luhans'k, Ukraine)

*Рецензент – доктор педагогічних наук, професор Є. М. Хриков*

*Reviewer – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor Ye. M. Khrykov*

УДК 378.011.31:654.197

## ИСТОРИКО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ КУЛЬТУРЫ

Т. А. Дейнегина

*Дисбаланс между морально-духовными и материальными ценностями в начале XXI тысячелетия все активнее превращается в угрозу уничтожения Человека в человеке. Исследование значимости и проблемы художественно-эстетического воспитания в дискурсе трансформации, глобализации и информатизации современного общества невозможны без обращения к историко-педагогическим аспектам формирования художественной культуры.*

**Ключевые слова:** историко-педагогические аспекты, образование, общечеловеческие гуманистические ценности, художественная культура